

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.111=161.2'255.4'42:82-21Шекспір.03:27–23

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2022.135.3806>

БІБЛІЙНИЙ ІНТЕРТЕКСТ У ТРАГЕДІЇ ШЕКСПІРА “КОРОЛЬ ЛІР”: ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ АЛЮЗІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Марія Кравцова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
mariia.kravtsova@lnu.edu.ua*

У статті розглянуто використання Шекспіром біблійних алюзій у трагедії “Король Лір” та особливості їхнього відтворення в українському перекладі Куліша. Досліджено такі поняття як “алюзія”, “біблеїзм” та “біблема”, а також висвітлено особливості відтворення алюзій та біблем у цільовому тексті. З’ясовано, що адекватному відтворенню біблійних алюзій джерельного тексту сприяло ґрунтовне знання Святого Письма, адже Куліш переклав українською мовою “П’ять книг Мусієвих”, “Йов”, Псалтир, Євангеліє (у співавторстві з Іваном Пулюєм) та здійснив перший повний український переклад Біблії (у співавторстві з Пулюєм та Нечуєм-Левицьким). Виявлено, що подекуди правильно відтворені біблеми були замінені під час редакторської правки, що призвело до втрати інтертекстуальності. З’ясовано, що джерельний текст містить наступні імпліцитні біблеми: історія Йова, інтертексти гріхопадіння й братовбивства, наскрізні образи Апокаліпсиса та страждань Ісуса. Досліджено, що використання біблійних алюзій породжує в тексті біблійні архетипи Христа, Йова, Диявола, Каїна та Авеля, що належним чином зображено в перекладі.

Ключові слова: Шекспір, “Король Лір”, переклад, інтертекстуальність, біблійна алюзія, біблема.

Вступ. Попри велику кількість наукових розвідок у шекспірознавчій галузі, твори англійського драматурга усе ще залишаються своєрідною енігмою, що досі приховує безліч закодованих автором смислів від допитливих умів учених. Намагаючись відтворити усі особливості англійського тексту, перекладач повсякчас зустрічається не лише з багатством стилістичних засобів оригінального тексту, але й з темними місцями, де нашарування смислів, вкладених автором, вимагає у читача наявності певних фонових знань, відтворення яких подекуди унеможлиблюється через часову віддаленість перекладу від тексту-джерела, соціокультурну маркованість, чи то невпізнаваність перекладачем протексту в текстових репрезентантах алюзій через нестачу фонових знань, що породжує певні девіації у перекладі.

Шекспір уживає біблійні та міфологічні алюзії не тільки для виділення важливих тем трагедії, пов'язаних зі старим світом, а й для характеристики персонажів п'єси [7, с. 189]. Проаналізувавши біблійні та міфологічні алюзії шекспірових трагедій “Гамлет” та “Ромео і Джульєтта”, Кушина робить висновок, що з їхньою допомогою англійський бард створює в уяві читача такі антитези: у “Гамлеті” – контраст між античним світом і сучасним суспільством <...>, а також у “Ромео і Джульєтті” – між цнотливим і пристрасним коханням” [7, с. 199–200]. Науковиця цілком доречно наголошує на потребі ґрунтовного аналізу біблійних і міфологічних алюзій творів англійського драматурга для цілісного уявлення його алюзивного світу, зокрема шекспірівських трагедій “Отелло”, “Король Лір”, “Макбет” [7, с. 200]. Особливості відтворення біблійних алюзій у трагедії “Король Лір” вже були в центрі нашої уваги [21], однак вважаємо за доцільне повернутися до цієї теми, екстраполюючи попередні результати дослідження на проведений перекладознавчий аналіз шекспірівської трагедії в перекладі Куліша, адже ця п'єса – це “вправно сконструйований організм, у якому кожна деталь (сцена, характер і т.ін.) пов'язана з цілим природженою необхідністю, і з якої, своєю чергою, походить його значення” [6, с. 32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтертекстуального зв'язку творів Шекспіра зі Святим Письмом та особливостей відтворення біблійних алюзій у цільовому тексті завжди було в центрі уваги шекспірознавців. Приміром, Дзера у своїй ґрунтовній монографії “Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст” зосереджує увагу на питанні біблійної інтертекстуальності як об'єкта перекладознавства, подає глибокий аналіз термінів “біблеїзм” та “біблема” і виокреслює особливості відтворення інтертекстів П'ятикнижжя у творах Франка та позаканонічних імпліцитних інтертекстів у творах “Hamlet” Шекспіра й “The Picture of Dorian Gray” Вайлда. Інший науковець, Селезінка, детально вивчає питання методів дослідження шекспірівської біблійної алюзії як одиниці вертикального контексту та горизонтального тексту. Філоненко аналізує архетипну структуру словесного образу в п'єсі В. Шекспіра “Буря”. Серед інших науковців, які досліджували це питання – Бернет, Мюррей, Гемлін, Коломієць, Діткова та ін. Проте особливості відтворення біблійних алюзій в українських перекладах трагедії Шекспіра “Король Лір” досі залишаються малодослідженими.

Результати дослідження та їхнє обґрунтування. Глядачі елизаветинської епохи цінували п'єси “за те, що вони протягом однієї години навчали глядачів більше християнській доброчесності, ніж деякі священики за десять годин проповідування” [10, с. 61]. Оскільки більшість науковців сходяться на думці, що Шекспір послуговувався Женевською Біблією [4, с. 396; 19, с. 554], саме цей переклад беремо до уваги в нашому дослідженні. Що ж стосується використання україномовних відповідників у відтворенні біблійної інтертекстуальності, проведений перекладознавчий аналіз дав нам змогу дійти висновку, що переклад Куліша характеризується адекватним відтворенням біблійних алюзій тексту оригіналу, що пояснюється високим ступенем обізнаності перекладача з прецедентним текстом. У доробку Куліша переклади 13 п'єс Шекспіра (тож тлумач був добре обізнаний з індивідуальним стилем автора). За словами Даниленка, «[з]асяг Кулішевих перекладів із Шекспіра свідчить про те, що письменник задумав українську шекспіріану як масштабний проект» [3, с. 335]. Упізнаваності біблійних алюзій у

шекспірівських творах сприяв той факт, що Куліш переклав українською мовою Святе Письмо – “П’ять книг Мусієвих”, “Йов”, Псалтир, Євангеліє (у співавторстві з Пулюєм) та перший повний український переклад Біблії (у співавторстві з Пулюєм та Нечуєм-Левицьким). Аналізуючи Кулішеві переклади драм Шекспіра, Гординський зазначає, що “[м]ову Кулішевих перекладів характеризують сміло ужиті архаїзми, зачерпнені з мови церкви або з книжної мови давньої України” [2, с. 322]. Однією з вірогідних причин такого використання релігійної лексики може бути прагнення відтворити біблеми оригіналу, про що йтиметься у цій статті.

Перш ніж перейти до детального аналізу використаних в оригіналі біблійних алюзій та особливостей їхнього відтворення в українському перекладі Куліша, вважаємо за доцільне зупинитися на витлумаченні таких понять, як “алюзія”, “біблеїзм” та “біблема”.

Безперервна діалогічність текстів між собою, їхня мозаїчність породжує таке явище як інтертекстуальність, що реалізується у вигляді ремінісценцій, цитат, алюзій, центонів тощо. Така референція є прямою, частковою, або ж непрямою вказівкою на прецедентний текст [1, с. 248], що викликає в уяві читача певні асоціації. Селіванова подає таку дефініцію терміна “алюзія” (від лат. *alludo* – натякати, жартуючи) – “вияв текстової категорії інтертекстуальності, прийом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації шляхом явного натяку на події, факти, реальних осіб, інші тексти, їх персонажів” [11, с. 25]. Іншими словами, шляхом використання певної репрезентанти алюзії автор породжує в уяві читача певний образ/ситуацію, запозичені з прототексту, перетворюючи твір у своєрідну мозаїку, де шляхом когнітивних операцій уможливорюється інференція закодованого значення, або ж, у випадку непізнаваності алюзії, виникає комунікативна ситуація непорозуміння.

Алюзії можуть бути тематично важливими на макрорівні; функціонувати як пародія, іронія чи гумор (здебільшого на мікрорівні); вживатися для характеристики персонажа, а також слугувати показником міжособистісних стосунків у художній літературі [22, с. 37].

За класифікацією Леппігальме існують такі типи алюзій:

1. Власне алюзії.

а) з власними іменами:

– звичайні;

– модифіковані.

б) алюзії з ключовими фразами:

– звичайні;

– модифіковані.

2. Стереотипні алюзії, що з часом втратили свою експресивність.

а) напівалюзивні порівняння;

б) епонімічні прикметники [22, с. 10].

У відтворенні власне алюзій перекладач може вдатися до збереження оніму; збереження оніму та його роз’яснення у тексті; заміни оніму іншим онімом; збереження конотації лексеми шляхом заміни оніму загальним іменником; роз’яснення у тексті та опущення алюзії з власним ім’ям [22, с. 106]. У перекладі алюзій із ключовими фразами можна вдатися до таких стратегій:

- заміна алюзії фразеологізмом;
- використання перекладу відповідного прототексту мови перекладу;
- зовнішнє маркування алюзії;
- внутрішнє маркування (створення стилістичного контрасту);
- заміна іншим відомим цільовій аудиторії висловом;
- експлікація смислу алюзії шляхом перифрази;
- компенсація;
- опущення алюзії [2, с. 107].

Отож, біблійна алюзія є різновидом алюзії, що відсилає читача до певних сакральних текстів, породжуючи міжтекстовий зв'язок. За визначенням Черкас, “біблійна алюзія – це мовний засіб у вигляді непрямого посилання за допомогою слова, виразу чи речення на певний біблійний факт, предмет, особу, міф і який передбачає наявність фонових знань у читача чи слухача про відповідний факт, предмет, особу, міф і викликає у них відповідні асоціації” [15, с. 21]. Отже, цей термін об'єднує запозичені із Біблії лексеми, фразеологізми, чи цитати [15, с. 16]. У цьому дослідженні дотримуємося думки Дзери, яка пропонує звизити значення цього терміна і розглядати його лише як лінгвістичну категорію, “як прецедентні сталі знаки мовної системи, запозичені з Біблії, апокрифів або літургійного тексту, а також етимологічно пов'язані з Біблією на сюжетному або текстовому рівнях» [4, с. 229]. Науковиця вводить у науковий обіг термін “біб лема”, яка є одиницею “біблійного інтертексту, що виявляється семіотично-когнітивно (вербалізовані архетипи, концепти і символи) або стилістично (на усіх мікростилістичних рівнях та на рівні цілого тексту як сюжетно-композиційний компонент)” [4, с. 205].

Існує три види автосемантичної біблеми за типом її біблійно-символічного смислового компонента:

- біблема-формула – це типовий біблійний зворот, що не прив'язаний до певного біблійного мікротексту;
- біблема-образ – лексема, з якої можна вивести певне імпліцитне біблійне значення; такі біблеми “актуалізують певний біблійний інтертекст лише гіпотетично, оскільки біблійно-символічне значення відповідної лексеми збігається з її конотативним значенням” [4, с. 330];
- біблема-символ – опосередковано співвіднесена з денотатом і має сенс виключно у біблійному та метабіблійному контекстах [4, с. 319–330].

Можна виокремити чотири можливі функціонування біблеми: 1) домінантна; 2) автономна; 3) імпліцитна; 4) полігенетична біблеми. Домінантна біблема характеризує і трансформує усі основні смислові компоненти інтертексту. Автономна біблема є поодиноким, здебільшого експліцитним вкрапленням, тоді як імпліцитна біблема творить “паралельний біблійний сюжет, який узгоджується із сюжетною лінією авторського тексту” [4, с. 206]. Полігенетична біблема характеризується породженням у читача асоціацій не лише з Біблією, але й з позаканонічними текстами [4, с. 205–206].

Здатність перекладача упізнати біблійну алюзію у джерельному тексті залежить від наявності у тлумача належної когнітивної бази та лінгвокультурної компетенції реципієнта, що уможливить правильну інтерпретацію. Упізнаваність поданого еквівалента, якщо ми говоримо про алюзію на певний літературний твір, залежить від

наявності у приймаючій культурі перекладу тексту, на який посилається оригінальний автор, та рівня ознайомленості читача з денотатами алюзії. У відтворенні біблеми перекладач на першому етапі повинен знайти лексему, у якій актуалізується автосемантична біблема, що є “знаком-указівкою на конкретний біблійний прототекст <...>, яка має конкретну біблійну етимологію, відсилаючи до певного епізоду Святого Письма” [4, с. 319]. Якщо йдеться про доміную, імпліцитну, чи полігенетичну біблему, перекладач має вдатися до контекстуального аналізу твору. Наступним кроком є декодування семантичного навантаження мікротексту та знайдення біблійного джерела, на яке посилається автор, після чого потрібно підібрати належний відповідник у мові-перекладу. На другому етапі тлумач “зосереджується на функції біблеми в інтертексті” [4, с. 229]. Оскільки Біблія є прецедентним текстом “чи радше є універсальним прецедентним феноменом” [4, с. 136], рівень реалізації інтертекстуальності в перекладі безумовно зростає. Проте, як зауважує Селезінка, “український читач довгий час був позбавлений можливості ознайомлення з Біблією та літературою про неї. Тому багато цитат, які були зрозумілими у Шекспірову добу, перейшли у групу незрозумілих цитат саме для українського адресата, який втратив цей компонент фонового знання” [10, с. 35–36]. Однак, підшуковуючи вдалий відповідник, важливо не позбавити читача насолоди декодування прихованих сенсів, тобто не вдатися до надінтерпретації в експлікуванні алюзії. Говорячи про особливості перекладу алюзій, варто згадати також інтертекстуальні посилання на тексти, які добре відомі у цільовій полісистемі, проте чужі для приймаючої культури. Ілюстрацією таких випадків слугують алюзії у трагедії “Король Лір” на працю Єпископа Чичестерського Гарнетта “Декларація кричущих папських безчинств”, опублікованій у 1603 році. Українського перекладу “Декларації” немає, тож важко говорити про належну інтерпретацію алюзій українськими читачами, адже твір не входить в інтертекстуальне поле цільової культури, внаслідок чого виникає смислова лакуна. У перекладі таких алюзій можна використовувати примітки, чи прикінцеві коментарі. На думку Коломієць, переклади творів англійського драматурга привертають увагу дослідника не тільки своїми численними алюзіями й ремінісценціями, що були відтворені тлумачем у цільовому тексті, але й цікаві “з точки зору появи у перекладному тексті нових, привнесених самим перекладачем літературних та паралітературних зв’язків Шекспірівського твору з постшекспірівською добою” [5, с. 278]. Прикладом такого нашарування додаткових смислів постшекспірівської доби є рядок *Я об тобі, придавлений королю, / Болію серцем...* [17, с.141] у перекладі Куліша, де відтворюючи алюзію з ключовою фразою, тлумач використовує біблему-формулу з Шевченкового переспіву “Псалмів Давидових”.

У трагедії “Король Лір” Шекспір вдається до біблійних тем страждання, терпіння, випробування любові та вірності [19, с. 556]. “Книга Йова” зі Старого Завіту та шекспірівська трагедія “Король Лір” схожі у тематичному плані, що дає змогу стверджувати про наявність тексту в тексті, де трагік вдається до алюзії на сакральний твір шляхом використання імпліцитних біблем. “Шекспірівське «сузір’я» алюзій на Йова та його інтерпретаторів служить передусім для того, щоб представити перед аудиторією знайомий і незаперечний «взірець терпіння» – терпіння у його стрижневому значенні «страждання» (від латинського *patiens* і, зрештою, *patior* – «страждати»)» [20,

с. 319]. Як Йов, так і король Лір на початку оповіді щасливо живуть у достатку, проте згодом ми стаємо свідками перевірки любові, – Господь посилає йому випробовування, аби перевірити якою є його любов, і так само король зрікається своєї наймолодшої доньки після того, як вона не пройшла випробовування на міць її любові до батька. Як і Йов, король переживає важкі часи, поневіряючись світом. Зрештою у житті обох героїв відбувається така довгоочікувана зустріч, – Йов постає перед Богом, а Лір зустрічається з Корделією. Однак історія короля, на противагу біблійній, має сумний кінець, адже вбивство доньки змушує Ліра знову пережити гіркоту втрати, і він помирає. У п’єсі “Король Лір” “ідея цілителя, рятівника та спасителя втілена у постатях Корделії та Едгара, чие співчуття та самопожертва натякають як на Бога-Отця і Спасителя, якого уявляв Йов, так і на стражденного слугу з книги Ісаї, а також жертвовного Христа з Нового Завіту» [19, с. 566]. Едгар є уособленням Господа для свого батька Глостера, який рятує його від гріха самогубства і підтримує у важкі часи. Корделія також є уособлення образу Ісуса, що відображено на лексичному рівні трагедії мозаїкою цитат. Однак біблійна алюзивність прочитується не лише у вербалізантах біблійних концептів, а й у тематичній структурі тексту, – образ мертвої Корделії на руках згорьованого Ліра є відлунням П’єти (сцени оплакування Христа Богородицею). Водночас і сам збожеволілий король у дії 4, сцені 6, породжує в уяві читача образ Ісуса Христа з покладеним на його голову терновим вінцем – король, “увінчаний короною” (*crowned*) із диких квітів. Насміхаючись з Ісуса, римські солдати поклали на його голову вінець з колючок, в його руки вклали тростину як скіпетр та зодягнули його в багрянлицю. Схоже король Лір, увінчаний своїм вінком, вже немає колишніх повноважень можновладця, він полишений на страждання та поневір’яння. У перекладі Куліша відсутня лексема *crowned*: *убраний в дикі квітки* [17, с.120], – ймовірно причиною цього є те, що в багатьох виданнях, починаючи з видання Кепелла 1768 р., ця лексема відсутня: *Enter Lear, fantastically dressed with wild flowers*. Алюзію на страждання Ісуса на Голгофі також знаходимо у словах Едгара, який є очевидцем митарства Ліра: *O thou side-piercing sight!* [24, с. 915], де лексема *sight* схожа за звучанням до *side*, що є біблемою-формулою до *a spear pierced his side* з Євангелія від Іоана 19: 34: *But one of the soldiers with a spear pierced his side, & forthewith came there out blood and water* [23, с.1057] – *а один з воїнів проколов йому списом бік, и зараз вийшла кров и вода* [9, с. 200]. У перекладі Куліша читаємо: *О, як сей вид пронизує мені серце!* [17, с.121]. З біблійних переказів відомо, що серце Ісуса прокололи на хресті, щоби більше, “серце” є одним з основних символів трагедії, тож вважаємо переклад Куліша адекватним відтворенням оригінальної алюзії. Паралель між Корделією та Ісусом простежуємо також у зверненні дворянина до короля щодо спокутування гріхів Регани та Гонерильї молодшою донькою, яке містить біблемо-формулу і виконує автономну функцію у тексті: *Thou hast one daughter / Who redeems nature from the general curse / Which twain have brought her to»* [24, р. 916] – «*Та ще у тебе є дочка: вона ізкупить / Природу з прокляття, яке ті дві / Накликали на неї бідолашну»* [17, с. 124–125]. Припускаємо, що Шекспір вдається до, так би мовити, техніки тематичного слова (за Фішбейном), викликаючи у своїх читачів конкретні біблійні асоціації шляхом повторення певних лексем (наприклад, *serpent*, *soul* тощо). В оригіналі простежуємо алюзію на первородний гріх Адама та Єви, що вдало відтворено

у перекладі, – тлумач зберігає посилання, не вдаючись до над інтерпретації, і змушує читача самотужки інтерпретувати закодоване значення.

Розгляньмо інші приклади, де образ Корделії породжує в уяві читача архетип Ісуса Христа. Слова молодшої доньки Ліра *O dear father, / It is thy business that I go about* [24, с. 913] перегукуються з біблійною історією про те, як Марія та Йосиф загубили малого Ісуса і, зневірившись у своїх пошуках, повернулися до Єрусалима, де і знайшли сина у храмі. Відповідаючи на запитання матері, чому він таке заподіяв, Ісус мовив: *Then said he unto them, How is it that ye sought me? Knewe ye not that I must go about my fathers business?* [23, с. 1007]. Алюзія трагедії з ключовими фразами (біблема-формула) *It is thy business that I go about* суголосна біблійному рядку *I must go about my fathers business*. Уривок із Біблії Куліш переклав так: *И рече він до них: Що ж, шукали мене? Хиба ж не знали, що в тому, що єсть Отця мого, треба бути мені?* [9, с. 102] (Луки 2:49), тоді як у перекладі шекспірівського “Короля Ліра” читаємо: *Я тільки за твоє вступилась діло* [17, с. 113], тож бачимо, що в перекладі біблема не відтворена і навряд буде декодована читачем. У біблійній історії Ісус говорить, що він має зайнятися справами Отця свого, бути там само, де і Він – у храмі разом з іншими людьми, що слухали його та ставили йому питання. Схоже Корделія прагне возз’єднатися зі своїм батьком і, на відміну від Ісуса, який хоче залишити Марію та Йосифа аби бути поруч із Господом, щоб зайнятися справами Його, вона змушена вступити у бій, аби повернути батькові його законні права та знову бути поруч. Прочитуємо подібну біблійну алюзію на Ісуса Христа в інших словах Корделії: *We are not the first / Who, with best meaning, have incurr’d the worst. / For thee, oppressed King, am I cast down*» [24, с. 919], де вбачаємо імпліцитну біблему, що викликає в уяві читача історію про те, як Господь послав Ісуса на землю (*cast down* – в оригіналі Шекспір вдається до каламбуру) для порятунку людей (в оригіналі – *oppressed King*, що тут є певним гіпонімом) і який, маючи *найлуччі задуми* (*with best meaning*), зрештою був розп’ятий (*have incurred the worst* – буквально *знав найгіршого*). У перекладі – *Не перві ми, що в задумах найлучших / Найгіршу мусимо терпіти долю. / Я об тобі, придавлений королю, / Болію серцем...* [17, с.141] Куліш зберігає імпліцитну алюзію і навіть вдається до біблеми-формули з Шевченкового переспіву “Псалмів Давидових”, а саме 12 Псалма, де власне і йдеться про пригноблення людей (*oppressed*), з чого можна виснувати, що тлумач упізнав посилання на цей псалом. У переспіві Шевченка “Псалмів Давидових”, які були добре відомі українському читачу, знаходимо: *Доки буду мучить душу / И серцемь боліти?* [8, с. 4], тож *cast down* відтворено словосполученням “Болію серцем”. Прикметнику *oppressed* у перекладі Куліша відповідає лексема *придавлений*, тобто “який зазнає утисків, гноблення” [13, Т. 7, с. 602]. Як уже зазначалося, лексема *oppressed* ймовірно пов’язана з біблійним уривком, у якому Давид говорить, що Господь постане за пригноблення бідних людей: *Now for the oppression of the nedie, for the sighes of the poor, I will up, saieith the Lord, and will set at libertie him, whome the wicked hath snared* [23, с. 479] – *Задля насилля над нещасними, задля стогнання бідних встану тепер, – говорить Господь, обезпечу того, на кого розлютились* [14, с. 510] (Псалом 12: 5). Хоча Куліш зміг передати алюзію оригіналу, у його перекладі не збережено шекспірівський каламбур, де словосполучення *cast down* має значення “посилати, відправляти кудись” [18, Т. 2, с. 155], якщо вважати

його фразовим дієсловом вжитим у пасивному стані (у такому випадку це біб лема-формула). Його також можна розглядати як прикметник зі значення “to deject in spirits, disappoint, dispirit” (“зневіритися духом, розчарувати, зневіритися”) [18, Т. 2, с. 155], що передає душевний стан Корделії, яка бачить поневіряння батька. Якщо взяти до уваги всі наявні станом на сьогодні українські переклади трагедії “Король Лір”, ми побачимо, що каламбур та його зв’язок з біблійним прототекстом прочитуються лише у перекладі Барки: *За тебе я, королю згнічений, прибита* [16, с. 137]. Українська лексема *прибитий* має значення і “пригнічений”, і “прибитий”. Згадку про зіслання Христа на землю Барка замінює його розп’яттям.

У п’ятій дії п’єси опісля алюзії на П’єту, про яку вже згадувалося раніше, Шекспір вдається до референції на Судний день (Євангеліє від Матвія 24, Євангеліє від Марка 13 та Євангеліє від Луки 21), що прочитується у біблемах *the promised end* та *image of that horror*. Схоже словосполучення з такою ж референцією є у дії 2, сцені 3, трагедії “Макбет”: *and see / The great doom’s image* [24, с. 866]. Слова Олбані не є експліцитною біблемою, проте імпліцитно вони тотожні інтертекстуальності попередніх рядків, і Куліш вдало експлікує приховане значення, додаючи в перекладі іменники *вселенна* та *світ*, відтворюючи *that horro*, тобто *той жах*, як *гибелі її страшної*. Перекладацька стратегія Куліша, “не схильного до пропусків та домислювань, має на собі виразний відбиток його яскравої поетичної індивідуальності” [6, с. 34]. Остання дія трагедії, викривальна за своєю суттю, стає тим самим вирішальним, судним днем для кожного з персонажів. Для Ліра, який тримає на руках свою померлу доньку, світ, здається, припиняє своє існування, і, почувши його голосіння, Кент, Едгар та Олбані допитуються, чи це можна назвати тим самим біблійним Судним днем: *Is this the promised end?* [24, с. 923] – *Чи се обіцяний кінець вселенній?* (Кент), *Or image of that horror? – Чи образ гибелі її страшної?* (Едгар), *Fall, and cease* [24, с. 923, 5.3. 386] – *Вселенно, розпадиись! ізчезни, світе!* (Олбані). Іншою алюзією на Об’явлення св. Івана Богослова 13:1, а саме на опис семиголового звіра, є слова Едгара *As I stood here below, methought his eyes / Were two full moons; he had a thousand noses, / Horns whelkt and waved like the enridged sea: / It was some fiend* [24, с. 914] – *Мені ізвідсі з низу показалось, / Що в нього замість двох очей у лобі / Два повні місяці, що замість носа / Мов тисяча носів, а зверху роги / Крутились, мов те море в хуртовину. / Се був якийсь нечистий дух* [17, с.120]. Порівняймо з Біблією: *And I sawe a beast rise out of the sea, hauing seuen heads, and ten hornes, and upon his hornes were ten crowns, and upon his heads the name of blasphemie* [23, с. 1188] – *И став я на піску морському, і бачив звіра, що виходив з моря, в котрого сім голов и десять рогів; а на рогах його десять корон, а на голові його имя хули* [9, с. 431]. Так само читаємо в Об’явленні 19:19–20: *И бачив я звіра, и царі земні, и війська їх зібрані, щоб воювати війну из сидячим на коні, и з військом його. / И схоплено звіра, а з ним лжепророка, що робив ознаки перед ним, котрими зводив тих, що прийняли пятно звіра, и що поклонялись образові його. Живцем вкинуто обох в озеро огняне, палаюче сіркою* [9, с. 440]. Ймовірно у тексті оригіналу наявні кілька перехресних алюзій: морський монстр, звір може уособлювати Гонерилью та Регану, Едмунда можна співвіднести з лжепророком (пригадаймо його роздуми щодо пророцтва у дії 1, сцені 2, та його наклеп на Едгара), а армію звіра є війська Олбані та Корнуела. Сидячим на коні

та військом його цілком вірогідно є Лір та Корделія на чолі із французьким військом – у п'єсі король неодноразово наказує приготувати йому коней: *Saddle my horses* [24, с. 893], *Prepare my horses* [24, с. 893], *Be my horses ready?* [24, с. 895]. Щобільше, у п'єсі також згадуються “озеро вогняне” та “сірка”: король закликає сили природи помститися за невдячність доньок: *You sulphurous and thought-executing fires* [24, с. 903] – *Ви, сірчані огні, бистрі, як мислі...* [17, с. 74], а у дії 4, сцені 6, збожеволівший Лір, ототожнюючи жінок, із кентаврами говорить: *There's hell, there's darkness, there's the sulphurous pit, / burning, scalding, stench, consumption!* [24, с. 915] – *Там пекло, темрява: там сірчана яма; палає клекотить, смердить, гниє...* [17, с. 122], що власне і є описом пекла, про яке йдеться в Об'явленні 19: 20. Еквівалентом іншого словосполучення *lake of fire* є шекспірівське *lake of darkness*, що є алюзією на *вогняне озеро* з Об'явлення 19: 20; 20: 10; 20: 14; 20: 15 та 21: 8.

Хоча більшість біблійних алюзій була належно передана у цільовому тексті, подекуди через редакторські правки вірно відтворені біблеми були замінені іншими лексемами що, своєю чергою, нівелювало їхню упізнаваність. Зокрема, шекспірівське “*a man a worm*” [24, с. 910] Куліш переклав як *чоловік – се червь, не більше*, що є алюзією на старозавітні слова *А тим менше чоловік – черв, і людина, – що як та міль!* [14, с. 494] (Йова 25: 6) та *Але ж я червяк, не чоловік, людям посьміховиско і народові погорда* [14, с. 514] (Псалтир 22: 6). Франко замінює лексему *червь* на *хробак*: *чоловік – хробак, не більше* [17, с. 102].

Проаналізувавши джерельний текст, робимо висновок, що поодинокі біблійні алюзії не можуть бути відтворені, ба навіть ідентифіковані в оригіналі через помилки/одруківки, допущені при передруці творів Шекспіра (згадаймо проаналізований приклад з лексемою *crowned*). Припускаємо, що у рядку оригіналу *A sovereign shame so elbows him* [24, с. 912], який Куліш переклав як *Бо сором / Його вбиває* [17, с. 110], через таку помилку втрачена закодована біблійна алюзія оригіналу. У перекладі відсутній прикметник *sovereign*, що має таку дефініцію: “*having superior or supreme rank or power; holding the position of a ruler or monarch; a superior; a ruler of things, qualities, etc.: Supreme, paramount; principal, greatest, or most notable*” [18, Т. 9, ч. 1, с. 488] (“той, що має вищий чи найвищий ранг або владу; що перебуває на посаді правителя чи монарха; начальник; хто верховенствує над речима, якими тощо: Верховний, першорядний; головний, найбільший або найвизначніший”). Шекспір тут уперше вживає лексему *elbow* як дієслово, однак цілком ймовірно, що у рядку є помилка і замість слів *so elbows* мало б бути *soul-bows*. Незрозуміло, чому сором має підштовхувати, чи то штовхати ліктем Ліра, якщо саме через цей сором він не може з'явитися перед молодшою донькою. Отож, якщо припустити, що у тексті є одруківка, можна витлумачити це місце як таке, що містить біблійну алюзію на Книгу пророка Ісаї 51: 23: *But I wil put it into thou hand that spoile thee, which have said to thy soul, Bowe downe, that we may go over, and thou hast laid the bodie as the ground, and as the strete to them that went over* [23, с. 607] – *А передам її в руки томителям твоїм, що приказували тобі: Впади ниць, щоб по тобі нам пройти; ти ж свою спину робив пішоходом, стежкою мусів її простягати* [14, с. 645]. Господь обіцяє помститися і в покарання подати мучителям *чащу гніву* Його (*cuppe of my wrath* [23, с. 607]) – *«Так говорить Господь і Бог твій, що мститься за*

народ свій: *Ось я беру з руки твоєї упоюючу чашу; виливаю з чаші гуцу гніву мого, – не будеш уже її пити»* [14, с. 645]. Так само Корделія обіцяє помститися двом старшим донькам за приниження Ліра. Також згадка про *чашу* та *відплату* за злодіяння є у словах Олбані в останній дії трагедії: *All friends shall taste / The wages of their virtue, and all foes / The cup of their deservings* [24, с. 923] – *Всі друзі матимуть свою відплату, / А вороги – заслужену кару...* [17, с. 158], які аллюдують до ще одного місця у Святому Письмі, а саме Євангелія від Матвія 16: 27: *Прийде бо Син чоловічий у славі Отця свого з ангелами своїми; и тоді віддасть кожному по ділам його* [9, с. 31].

Символізм “осліплення” (як фізичного, так і метафоричного), що є одним із ключових у трагедії, також посилюється біблійною алюзією на Євангеліє від Матвія та Євангеліє від Луки у рядку *'Tis the times' plague when madmen lead the blind* [24, с. 910], *madmen lead the blind* є паралеллю до біблійного *blind lead the blind*. Куліш зберігає інтертекстуальність у словах *веде сліпого*, які він також використовує у перекладі Біблії: *Не вважайте на них: проводирі вони сліпі сліпих. А коли сліпий веде сліпого, обидва впадуть у яму* [9, с. 28] (Матвія 15:14); *Сказав же приповість ім: Чи може сліпий сліпого водити? хиба обидва в яму не впадуть?* [9, с. 111] (Луки 6: 39). Шекспірівське *чума часів* є прокляттям нашого часу, коли божевільний веде сліпого, і так само, як і коли сліпий веде сліпого, вони, як сказано у Святому Письмі, впадуть у яму. Природний порядок речей зазнав змін, усе стало з ніг на голову, – Лір також має свого “сліпця”, свого дурня, який веде метафорично сліпого короля.

Іншою алюзією на слова Ісуса до чоловіка, що хотів успадкувати життя вічне, – *«Ісус же, поглянувши на него, уподобав його, и рече йому: Одного тобі не достає: иди, що маєш, продай і дай убогим, і матимеш скарб на небі; и прийди, та й иди слідом за мною, взявши хрест* [9, с.80] (Марка 10:21) є слова Глостера до Едгара *Така роздача надмір би вменишла / І в кожного всього було б доволі* [17, с. 104] (у Кулішевому рукописі: *Така роздача вбавила б черезмір, / І в кожного всього було б доволі*).

He that parts us shall bring a brand from heaven, / And fire us hence like foxes [24, р. 920] Куліш перекладає як *Хто нас у друге розлучити хоче, / Нехай багаття принесе із неба / І викурить нас, мов лисиць, ізвідти* [17, с. 142]. Перекладач не експлікує імпліцитну алюзію, й у Франкових примітках до перекладу також не знаходимо тлумачення цього місця. У цьому випадку говоримо про ситуацію, коли цільова аудиторія елізаветинської доби, що була добре обізнана зі Святим Письмом, з легкістю прочитувала тут посилання на Книгу Суддів: *And Samson went out, & toke thre hundreth foxes, and toke firebrands, & turned them taile to taile, and put a firebrand in the middes betwene two tailles* [23, с. 236] – *І пійшов Самсон та й уловив три сотні лисиць, набрав лушниць, повязав по парі лисиць одну до однієї хвостами, а між кожну пару хвостів привязав по лучиву* [14, с. 249] (Книга Суддів 15: 4). Однак, через часову віддаленість та відмінність рівня обізнаності з Біблією (цільова аудиторія джерельного та перекладного текстів), вірогідність прочитання імпліцитної алюзії читачем перекладу (без додаткового пояснення є доволі низькою). У Біблії читаємо, що Господь дав Самсону ідею як помститися філістимлянам за те, що його дружину віддали іншому: він зловив три сотні лисиць і, зв'язавши між собою по дві лисиці, між їхніми хвостами поставив смолоскип, а тоді відпустив їх. Лисиці розбіглися полями,

здійнялася пожежа і весь врожай філістимлян згорів. У згадці про вогонь, що зійшов із неба, також вбачаємо алюзію на 20 розділ Об'явлення, до якої Шекспір вдавався і в інших місцях трагедії.

Біблійна алюзія на Євангеліє від Матвія 5: 36–37 (*ні головою твоєю не клянись, бо не зможеш зробити ні одного волоса білим або чорним. / Слово ж ваше нехай буде: так, так; ні, ні: бо що більш над се, те від лихого* [9, с. 8]) та Соборне послання св. апостола Якова 5: 12 (*Перше ж усёго, браттє моє, не кленітєсь ні небом, ні землею, ні иншою якою клятьбою; а нехай буде в вас: так, так, ні, ні, щоб не впали ви в осуд* [9, с. 397]) знаходимо у словах Ліра: *They flatter'd me like a dog and told me I had white hairs in my beard ere the black ones were there. – To say 'ay' and 'no' to every thing that I said! – 'Ay' and 'no' too was no good divinity* [24, с. 915] – Вони лащили мене мов собаку, і казали мені, що біле волосє було в мене в бороді перше чорного. Відказували “так” і “ні” на все, що я казав!.. “Так” і “ні”, се не хороше богословіє [17, с. 121]. Старші доньки короля присягалися йому в щирості їхньої любові, що насправді виявилось брехнею. З часом Лір усвідомлює, що слова не завжди є відображенням дійсності, тоді як вчинки є яскравим проявом реального стану речей. Застереження від давання присяг знаходимо також у словах божевільного Тома, які за своєю структурою та наповненням нагадують Десять заповідей Божих (Вихід 20): *Take heed o' the foul fiend; obey thy parents; keep thy word justly; swear not; commit not with man's sworn spouse; set not thy sweet heart on proud array. Tom's a-cold* [24, с. 905] – *Остерегайтесь нечистої сили. Корись батьку–матері; держи слово вірно; не кленись; не знюхайсь із мужньою жоною; не надь своєї коханки до пишого вбрання. Хома змерз* [17, с. 82].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Біблійний інтертекст у трагедії “Король Лір” актуалізується у вторинних синсемантичних біблемах, джерелом яких була “Біблія, перекладена рідною для автора мовою, одомашнена його рідною культурою” [4, с. 300]. У тексті трагедії натрапляємо на використання таких імпліцитних біблем: історія Йова, інтертексти гріхопадіння й братовбивства, наскрізні образи Апокаліпсиса та страждань Ісуса. Згадані біблеми породжують біблійні архетипи Христа, Йова, Диявола, Каїна та Авеля [21] У більшості випадків Шекспір вдається до автономних біблем, що актуалізуються в алюзіях на Святе Письмо і вдало відтворені в українському перекладі. Еквіваленти, дібрані Кулішем до біблійних алюзій оригіналу, уможливають правильне витлумачення інтертекстуальності в українському тексті. Однак певні алюзії є важковпізнаваними (подекуди невізнаваними) навіть у тексті-джерелі через помилки/одруківки, допущені при передруці творів Шекспіра, що вимагає від тлумача додаткових зусиль в їхній інтерпретації та відтворенні. Також у Кулішовому перекладі трапляються випадки, коли внесені редактором правки призвели до вилучення правильно відтворених біблійних алюзій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бассай С. М. Реалізація прийому інтертекстуальності в тексті сучасного німецькомовного анекдоту. *Вісник Житомирського державного університету. Серія Філологічні науки*. Житомир, 2014. Випуск 1(73). С. 245–252.
2. Гординський Я. Кулішеві переклади драм Шекспіра. Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років : хрестоматія вибраних праць з перекладознавства до курсу “Історія перекладу” для студентів, що навчаються за спеціальністю “Переклад”/ уклад. Л. Черноватий, В. Карабан. Вінниця : Нова Книга, 2011. С. 316–333.
3. Даниленко А. Куліш як перекладач Шекспіра. Пантелеймон Куліш : Повне зібрання творів. Переклади та переспіви. Київ : Критика, 2020. Т. I: Шекспірові твори: Отелло. Троїл та Крессіда. Комедія помилок. С. 327–350.
4. Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 490 с.
5. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари : актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу : навч. посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. 527 с.
6. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари : методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця XIX до початку XXI століття (на матеріалі перекладів англomовної поезії та поетичної драми) : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. 495 с.
7. Кушина Н. Біблійні й міфологічні алюзії Шекспірових драм “Гамлет” і “Ромео і Джульєтта” в українських перекладах. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2013. Вип. 32. С.184–201.
8. Псалми Давидові : переложив по-нашому Тарась Шевченко. Петербургъ : Въ друкарні П. А. Куліша, 1860. 13 с.
9. Святе письмо Нового завіту/ пер. П. О. Куліш, І. П. Пулюй. Відень : Друк. Адольфа Гольцгаузена, 1901. 444 с.
10. Селезінка О. М. Мовні засоби вираження біблійної алюзії в творах В. Шекспіра: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2012. 235 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2011. 844 с.
12. Словарь української мови/ упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
13. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук.думка, 1970–1980. Т. 1–11.
14. Святе письмо старого і нового завіту : мовою русько-українською / пер. П. О. Куліша, І. С. Левицького і Пулюя. Відень : Британське і заграничне біблійне товариство, 1912. 825 с.
15. Черкас Н. В. Мовно-стилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2004. 227 с.
16. Шекспір В. Король Лір / пер. Василя Барки. Штутгард ; Нью Йорк ; Оттава : Нагорі, 1969. 151 с.
17. Шекспір У. Король Лір/ пер. П. А. Куліша. Львів : Українсько-руська видавнича спілка, 1902. XVI. 164 с.
18. A New English Dictionary on Historical Principles ; founded mainly on the materials collected by the Philological Society / ed. by J. A. H. Murray. Oxford : Clarendon Press, 1888–1933. VV. 1–11.

19. Gupta S. M. The impact of Bible in Shakespeare's King Lear. *International Journal of English Language, Literature and Humanities*. Vol. IV, issue VII, 2016. P. 554–573.
20. Hamlin H. The Bible in Shakespeare. Oxford : Oxford University Press, 2013. 378 p.
21. Kravtsova M. Biblical Archetypes in William Shakespeare's Tragedy "King Lear" as the Implicit Reference to the Holy Scripture: Verbalization and Peculiarities of Reproduction // *Іноземна філологія*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. Вип. 133. С. 213–223.
22. Leppihalme R. Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions. Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 1997. XIII, 241 p.
23. The Bible and Holy Scriptvres Conteined in the Olde and Newe Teftament. Translated According to the Ebrue and Greke, and conferred With the beft tranjlations in diuers languages. Geneva : Rouland Hall, MDLK [1560]. 1224 p.
24. The Complete Works of William Shakespeare. Hertfordshire : Wordsworth Editions, 1996. 1263 p.

REFERENCES

1. Bassai S. M. Realizatsiia pryomu intertekstualnosti v teksti suchasnoho nimetskomovnoho anekdotu [Implementation of intertextuality in the text of a modern German-language anecdote]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Filolohichni nauky* [Bulletin of Zhytomyr State University. Philological sciences series]. Zhytomyr, 2014. Vypusk 1(73). S. 245–252.
2. Hordynskiy Ya. Kulishevi pereklady dram Shekspira. *Ukrainska perekladoznavcha dumka 1920-kh–pochatku 1930-kh roktiv : khrestomatiia vybranykh prats z perekladoznavstva do kursu "Istoriia perekladu" dlia studentiv, shcho navchajutsia za spetsialnistiu "Pereklad"* [Kulish translations of Shakespeare's dramas. Ideas in the Ukrainian translation studies of the 1920s–early 1930s: an anthology of selected works in translational studies for the course "History of Translation" for students majoring in "Translation"] / uklad. L. Chernovatyi, V. Karaban. Vinnytsia : Nova Knyha, 2011. S. 316–333.
3. Danylenko A. Kulish yak perekladach Shekspira. *Panteleimon Kulish : Povne zibrannia tvoriv. Pereklady ta perespivy* [Kulish as a translator of Shakespeare. Panteleimon Kulish: Complete collection of works. Translations and transfusions]. Kyiv : Krytyka, 2020. T. I: Shekspyrovi tvory: Otello. Troil ta Kressyda. Komediia pomylok [Shakespeare's works: Othello. Troilus and Cressida. The comedy of errors]. S. 327–350.
4. Dzera O. Bibliina intertekstualnist i pereklad: anhlo-ukrainskyi kontekst [Biblical intertextuality and translation: English and Ukrainian context]. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2017. 490 s.
5. Kolomiets L. V. *Perekladoznavchi seminary : aktualni teoretychni kontseptsii ta modeli analizu poetychnoho perekladu : navchalnyi posibnyk* [Translation studies workshops: current theoretical concepts and models of analysis of poetic translation: study guide]. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 2011. 527 s.
6. Kolomiets L. V. *Perekladoznavchi seminary : metodolohichno-stylovi oriietry v ukrainskomu poetychnomu perekladi vid kintsia XIX do pochatku XXI stolittia (na materialii perekladiv anhlo-movnoi poezii ta poetychnoi dramy) : navchalnyi posibnyk* [Translation studies workshops: methodological and stylistic guidelines in Ukrainian poetic translation from the end of the 19th to the beginning of the 21st century (as based on the translations of English-language poetry and poetic drama): study guide]. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 2011. 495 s.

7. Kushyna N. Bibliini y mifolohichni aliuzii Shekspirovykh dram “Hamlet” i “Romeo i Dzhulietta” v ukrainskykh perekladakh [Biblical and mythological allusions in W. Shakespeare’s dramas “Hamlet” and “Romeo and Juliet” in Ukrainian translations]. *Problemy humanitarnykh nauk. Filolohiia* [Problems of humanitarian sciences. Philology]. 2013. Vyp. 32. S.184–201.
8. Psalmy Davydovy : perelozhiv po-nashomu Tarasъ Shevchenko [Psalms of David: translated into our language by Taras Shevchenko]. Peterburhъ : Vъ drukarni P. A. Kulisha, 1860. 13 s.
9. Sviate pysmo Novoho zavitu [Holy Scripture of the New Testament] / per. P. O. Kulish, I. P. Puliui. Viden : Druk. Adolfa Holtshauzena, 1901. 444 s.
10. Selezinka O. M. Movni zasoby vyrazhennia bibliinoi aliuzii v tvorakh V. Shekspira [Linguistic means of expressing biblical allusion in the works of W. Shakespeare]: dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv, 2012. 235 s.
11. Selivanova O. O. Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic Encyclopedia]. Poltava : Dovkillia, 2011. 844 s.
12. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]/ upor. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko : v 4-kh t. Kyiv : Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1958.
13. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 V.]/ [red. koleh. I. K. Bilodid (holova) ta in.]. Kyiv : Nauk. dumka, 1970-1980. T. 1–11.
14. Sviate pysmo staroho i novoho zavitu : movoiu rusko-ukrainskoiu [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments: in the Ukrainian language] / per. P. O. Kulisha, I. S. Levytskoho i Puliuia. Viden : Brytanske i zahranichni bibliine tovarystvo, 1912. 825 s.
15. Cherkas N. V. Movno-stylistychni zasoby vidobrazhennia bibliynykh motyviv u povoyennomu amerykanskomu romani (Linguostylistic means of the representation of biblical motives in the postwar American novel) : dys. ... kand. nauk : 10.02.04 / Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv, 2004. 227 s.
16. Shekspir V. Korol Lir [King Lear] / per. Vasyliia Barky. Shtutard ; Niu York ; Ottava : Na hori, 1969. 151 s.
17. Shekspir U. Korol Lir [King Lear]/ per. P. A. Kulisha. Lviv : Ukrainsko-ruska vydavnycha spilka, 1902. XVI. 164 s.
18. A New English Dictionary on Historical Principles ; founded mainly on the materials collected by the Philological Society / ed. by J. A. H. Murray. Oxford : Clarendon Press, 1888–1933. VV. 1–11.
19. Gupta S. M. The impact of Bible in Shakespeare’s King Lear. *International Journal of English Language, Literature and Humanities*. Vol. IV, issue VII, 2016. P. 554–573.
20. Hamlin H. The Bible in Shakespeare. Oxford : Oxford University Press, 2013. 378 p.
21. Kravtsova M. Biblical archetypes in William Shakespeare’s tragedy “King Lear” as the implicit reference to the Holy Scripture: Verbalization and peculiarities of reproduction // *Inozemna filolohiia = Inozemna Philologia* : Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2020. Vyp. 133. S. 213–223.
22. Leppihalme R. Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions. Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 1997. XIII, 241 p.
23. The Bible and Holy Scriptvres Contained in the Olde and Newe Teftament. Translated According to the Ebrue and Greke, and conferred With the beft tranſlations in diuers languages. Geneva : Rouland Hall, MDLK [1560]. 1224 p.
24. The Complete Works of William Shakespeare. Hertfordshire : Wordsworth Editions, 1996. 1263 p.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2022

Прийнята до друку 29.09.2022

**BIBLICAL INTERTEXT IN W. SHAKESPEARE’S TRAGEDY
“KING LEAR” AND PECULIARITIES OF ITS REPRODUCTION
IN THE UKRAINIAN TRANSLATION
BY PANTELEIMON KULISH**

Mariia Kravtsova

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
mariia.kravtsova@lnu.edu.ua*

The article examines W.Shakespeare’s use of biblical allusions in the tragedy “King Lear” and peculiarities of their reproduction in the Ukrainian translation by P. Kulish. Such concepts as “allusion”, “bibleism” and “bibleme” are considered herein, as well as the specific features of their reproduction. It was established that the adequate reproduction of the biblical allusions of the source text was facilitated by translator’s thorough knowledge of the Holy Scriptures, as far as P. Kulish translated into Ukrainian “Pentateuch”, “Job”, Psalter, Gospel (co-authored with I. Puliui) and carried out the first complete Ukrainian translation of the Bible (in co-authorship with I. Puliui and I. Nechui-Levytskyi). It was found that in some places properly reproduced bibleme were replaced during the editing process, which led to the loss of intertextuality. It has been clarified that the source text contains the following implicit bibleme: the story of Job, intertexts of the Fall and fratricide, images of the Apocalypse and the sufferings of Jesus. It is established that the use of biblical allusions creates in the text the biblical archetypes of Christ, Job, the Devil, Cain and Abel, which is properly reflected in the translation. It has been revealed that the translator’s ability to recognize a biblical allusion in the source text depends on the appropriate cognitive base that the translator has, as well as on the recipient’s linguistic and cultural competence which will enable proper interpretation. The possibility to recognize the proposed equivalent in the translated text, if we are talking about an allusion to a certain literary work, depends on the presence in the host culture of a translation of the text referred to by the original author and the reader’s level of familiarity with the denotations of the allusion. The conclusion has been drawn that when trying to find an appropriate equivalent, it is important for the translator not to deprive the reader of the pleasure of decoding hidden meanings, that is, not to resort to overinterpretation in the explanation of the allusion.

Key words: Shakespeare, “King Lear”, translation, intertextuality, biblical allusion, bibleme.